

PHASELIS

Disiplinlerarası Akdeniz Araştırmaları Dergisi
Journal of Interdisciplinary Mediterranean Studies

Issue V (2019)

Phaselis Latrinası ve Antikçağda Tuvalet Kültürü

The Latrina of Phaselis and Toilet Culture in Antiquity

Çiğdem ÖNER

 <https://orcid.org/0000-0002-8473-5842>

The entire contents of this journal, *Phaselis: Journal of Interdisciplinary Mediterranean Studies*, is open to users and it is an 'open access' journal. Users are able to read the full texts, to download, to copy, print and distribute without obtaining the permission of the editor and author(s). However, all references to the articles published in the e-journal *Phaselis* are to indicate through reference the source of the citation from this journal.

Phaselis: Journal of Interdisciplinary Mediterranean Studies is a peer-reviewed journal and the articles which have had their peer reviewing process completed will be published on the web-site (journal.phaselis.org) in the year of the journal's issue (e.g. Issue IV: January-December 2018). At the end of December 2018 the year's issue is completed and Issue V: January-December 2019 will begin.

Responsibility for the articles published in this journal remains with the authors.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License.

Citation Ç. Öner, "Phaselis Latrinası ve Antikçağda Tuvalet Kültürü". *Phaselis* V (2019) 379-393.
<http://dx.doi.org/10.18367/Pha.19025>

Received Date: 22.08.2019 | Acceptance Date: 05.11.2019
Online Publication Date: 28.12.2019

Editing Phaselis Research Project
www.phaselis.org

Geliş Tarihi: 22.08.2019
Kabul Tarihi: 05.11.2019
Yayın Tarihi: 28.12.2019

PHASELIS

V (2019) 379-390
DOI: 10.18367/Pha.19025
journal.phaselis.org

Phaselis Latrinası ve Antikçağda Tuvalet Kültürü

The Latrina of Phaselis and Toilet Culture in Antiquity

Çiğdem ÖNER *

Öz: Yapılan araştırmalar, insanoğlunun varoluş sürecinde hayatını sürdürmek için yeme-içme yanında boşaltım ihtiyacını gidermek üzere de birtakım sistemlere sahip olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Tuvalet olgusu, Latince terminoloji ile *latrina*, her toplum ve her tabakada farklı düzeylerde ve şekillerde de olsa bir sistem olarak işleyiş şekillerine sahiptir. Bu çalışmada ilk olarak *latrina* kavramının ortaya çıkışından itibaren yüzyıllar içinde geçirdiği evrilme süreci ele alınacak ve Phaselis *latrina* yapısı özelinde komşu bölgesel ve bazı Anadolu kentlerindeki örnekler ile karşılaştırmalı bir şekilde söz konusu süreç analiz edilmeye çalışılacaktır. Bunu yaparken kentin olmazsa olmaz yapılarından biri olan *Latrina*'nın, Phaselis'in yerleşim arkeolojisi içindeki konumu ve mimari özellikleri, rölöve-restitüsyon çalışmalarıyla birlikte incelenecektir. Bu şekilde *latrina*'nın, aktif olarak kullanıldığı dönemlerde kentin fiziki ve sosyal durumu hakkında da fikir edinilmeye çalışılacaktır.

Anahtar sözcükler: Latrina, Yerleşim Arkeolojisi, Mimari, Hidrografi

Abstract: The researches reveal that humankind has needed some kind of systems, apart from food and beverage, they also have needed to relieve themselves in order to lead their life during their existence. The matter of toilet, in Latin terminology *latrina*, has various functions as a system in each society and populace. This study is about how *latrina* evolved in time, beginning with the term of *latrina*, and it is analysed in the light of *latrina* in Phaselis with comparisons of neighbor cities and some Anatolian cities. While doing so, the *latrina* of Phaselis is studied with its location in the settlement archaeology, its architectural features and relievo-restoration studies. By doing so, the aim is to obtain information about the physical and social conditions of the city when the *latrina* of Phaselis was used actively.

Keywords: *Latrina*, Settlement Archaeology, Architecture, Hydrography

Giriş

Hijyenik şartlar sözkonusu olduğunda, temizlik kültüründe mekansal gereksinim ile birlikte suyun da etkin rol oynadığı görülmektedir. Mısır, Mezopotamya, Indus Vadisi, Küçük Asya, Girit ve Miken uygarlıklarında yapılan kazılarda, insanoğlunun yerleşik kültüre geçmesinden itibaren temiz suyu yerleşim bölgelerine kadar getiren kanallar ya da pis suları bu bölgelerden uzaklaştırmak için kullanılan kanalizasyon sistemleri inşa ettikleri tespit edilmiştir. Ancak temiz ve pis suyun hareketi için yapılan alt yapılar olmasına karşın, halkın kullanımı için bina anlamında tuvalet yapılarına rastlanmamıştır¹. Kanalizasyon sistemine bağlanmış ilk tuvalet örnekleri MÖ III. binyılın ortalarında varlığını sürdürmüş olan Indus Vadisi'nde Harappa ve Mohenjo-Daro

* Ph.D., Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Akdeniz Eskiçağ Araştırmaları Anabilim Dalı, Antalya. bozoglu.oner.cigdem@gmail.com | <https://orcid.org/0000-0002-8473-5842>

¹ Erdemir 2010, 103-104.

yerleşimlerinde, benzerleri de Minos, Girit ve diğer Ege adalarında yapılan kazılarda günışığına çıkartılmıştır². Tuvaletin bir mimari yapı olarak karşımıza ilk çıkışı da yine MÖ ca. 2350 yılına tarihlenen Fırat ve Dicle nehirleri arasında var olan Akad kralı I. Sargon'un sarayındaki yapıdır³. Bundan sonraki süreçte tuvalet ihtiyacını kapalı mekanlarda çözümllemek için çeşitli çarelere başvurulduğu görülmektedir. Öyle ki hemen hemen aynı döneme tarihlenen Indus Vadisi'ndeki Harappa'da ortak duvarlar kullanılmak suretiyle banyo ve tuvaletin yapı içine alındığı; Mısır'da duvar nişlerinin bu amaçla kullanıldığı⁴, MÖ XIV. yüzyıla tarihlenen Tell el-Amarna'da dolap içlerinin tuvalet ihtiyacını karşılamak üzere düzenlendiği tespit edilmiştir⁵. MÖ 3200-1900 yılları arasındaki dönemi aydınlatan Mohenjo-Daro'daki kazılarda hemen hemen her evde banyo, tuvalet ve drenaj sistemi, hatta MÖ 2800 yılına tarihlenen umumi tuvaletler ortaya çıkartılmıştır⁶.

Tarihin babası Herodotos *Historiai* adlı eserinde Perslerin gelenek ve göreneklerini ele aldığı kısımda (I. 138: Bir akarsuya işemek, tükürmek, elini yıkamak, hiç yapmadıkları şeylerdir ve başkalarının yapmasına da katlanamazlar; zira ırmağa en büyük saygıyı beslerler) ve Mısır törelerini anlattığı (II. 35: Kadınlar ayakta işerler, erkekler çömelirler....), ya da Mısır Firavunu Pheron dönemine ilişkin bilgi verdiği bölümlerinde (II. 111: Gözleri artık açılacaktı, ama bunun için gözlerini bir kadın sidiği ile yıkaması gerekiyordu, ancak bu kadın, kocasından başka kimseye yaklaşmamış ve başka dost tutmamış bir kadın olacaktı....) tuvalet kavramının Pers ve Mısır halkının günlük yaşamında nasıl yer aldığına ilişkin bilgi verir.

Tuvalet ve pis su sistemleri ile ilgili olarak, Hatti/Hitit kentlerinden Alacahöyük ve Arslantaş'ta yapılan kazılarda bulunan ilk örnekler (ki bunların çoğu bireysel kullanıma aittir), genellikle pis su tesisat malzemeleridir. MÖ II. binyıla tarihlenen bu bulgularla, pis su tesisatlarında, Alacahöyük'te kil boruların, Arslantaş'ta ise dikdörtgen kireçtaşının kullanıldığı görülmüştür⁷.

İnsanoğlunun ihtiyaçlarından olan tuvalet kavramı ile ilgili ilk paylaşım, MÖ 700'lü yıllarda yaşamış şair Hesiodos'un, *İşler ve Günler (Erga kai Hemera)* isimli eserinde karşımıza çıkmaktadır. Hesiodos *İşler ve Günler* adlı eserinde arkaik çağdaki günlük yaşam hakkında bizi bilgilendirirken; ellerin temiz olmasının önemini "(725: *Gün doğarken ellerin kirli olmasın sakın | Zeus'a da, öbür tanrılara da şarap sunarken*); tuvalet ihtiyacını giderirken dikkat edilecekleri (730: *Ayakta su dökme güneşe karşı | Hele gün battıktan sonra sabaha kadar | Ne yola işe, ne yol dışına*; 735: *Tanrılara saygısı olan saklanıp çömelir | ya da kapalı bir avlu duvarına sokulur*; 755: *Kaynak başlarında işeme sakın | Ne de ırmakların denize döküldüğü yerde | Oralarda yıkanmaya da kalkma, iyi değildir*) aktarmaktadır.

Hellen medeniyetine baktığımızda, tuvalet kültürüne ait ilk örnek MÖ V. yüzyıla tarihlenen çocukların kullanımı için yapılmış bir oturdur. Bu dönemde tuvalet ihtiyaçları için, erkeklerin *amis*, kadınların ise *skaphion* denen kapları kullandığı öğrenilmektedir⁸. Ayrıca tuvaletlerin ortak özelliklerinin temiz su girişi, döşeme altındaki temizleme kanalı, tezgah tipi koltuklar ve koltuk altlarındaki temizleme kanalları olduğu görülmektedir. Dystos ve Delos'taki tuvalet alanlarında sürdürülen çalışmalarda ise özel ve umumi tuvaletlerin temel farkının kullanan kişi sayısına bağlı

² Rosen 2016, 2; Gates 2015, 114.

³ Horan 1997, 9.

⁴ Rosen 2016, 2.

⁵ Horan 1997, 11-12.

⁶ Fardin-Khan 2016, 11.

⁷ Valbelle 1992, 115.

⁸ Deighton 2000, 19.

olduğu tespit edilmiştir⁹.

Latrina kelimesinin kökü, yıkanmak anlamında kullanılan Latince bir kelime olan *lavatrina*'dan gelmektedir¹⁰. Kökü yıkanmak kelimesinden gelmesine karşın, mekânsal olarak hamamlarla tuvalet yapıları paralel olarak ortaya çıkmamış, yıkanmak için mekanlar yapılmaya başlandığı dönemlerde bile dışkı ihtiyacı için insanlık doğada çözüm bulmaya devam etmiştir. Ancak kentleşme ve topluluk halinde uygar yaşam başlayınca artık bir bu temel gereksinim için bir mekana gereksinim duyulmuştur¹¹.

Halk tuvaletleri, yani *latrinaların*, sosyal yaşamın içine girmesi, hatta evlerinde tuvalet ihtiyacını gideremeyenler için bir bedel ödemek kaydı ile bu yapıdan fayda sağlamaları, Roma Cumhuriyet ve İmparatorluk dönemlerine (MÖ I-MS IV. yüzyıllar arasına) denk düşmektedir¹². Ephesos, Miletos, Sardeis gibi yerleşimler incelendiğinde, *latrinaların*, kamu yapıları ve özellikle de hamamların bulunduğu kentlerin merkezlerine konumlandırıldığı görülmektedir. Augustus dönemiyle birlikte *latrinaların* sohbet, siyaset ve hatta dedikoduların paylaşıldığı sosyal bir yapıya büründüğü ve çok sayıda insanın kullanımına uygun mekanlar haline geldiği görülmektedir¹³. Yapılan yatırımlarla Roma uygarlığının ulaştığı neredeyse her yerde bir latrina inşa edildiği tespit edilmektedir¹⁴. MS II. yüzyıl Apameiası'nda 85 kişinin aynı anda kullanabileceği boyutlarda bir *latrina* inşa edilmesi bu durum için güzel bir örnek oluşturur¹⁵. MS 315 civarında Roma'da 140 adet *latrina* bulunduğu bilinmektedir¹⁶. Doğu Roma Dönemi'nde yapısal olarak bazı değişikliklere uğrasa da MS VI. yüzyıla kadar kalıcı yapılar olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir¹⁷.

Richard Neudecker "*Die Pracht der Latrine*" isimli çalışmasında *latrina* tiplerini 5 mimari sınıfta incelemiş ve bu tipleri; Düz ya da tek sıralı tip; Kare ya da dikdörtgen olan tip; Peristilli tip; Eksedra tipi ve Yuvarlak tip olarak sınıflandırmıştır. Bir diğer sınıflama da *latrina* içindeki oturma yerlerine göre yapılmış ve bunlar da; I, L, U, Eksedra ve Yuvarlak tipler başlıkları altında listelenmiştir¹⁸.

Latrinaların temiz ve pis su sistemleri tiplerine göre farklılıklar göstermektedir. Sosyalleşme ve kullanım rahatlığı dolayısıyla en çok tercih edilen U tipi *latrinalarda*, temiz su, ya Magnesia *Latrinası*'ndaki gibi iki uç kısmından *latrinaya* verilmekte, kısa kenarlarındaki belli tahliye noktalarından da pis su kanalına aktarılmakta, ya da Sardeis *Latrinası*'ndaki gibi tek koldan verilmekte ve üç kenarı boyunca dolaşarak bittiği köşede pis su kanalına akmaktadır. Temiz suyun tek noktadan iki ayrı kola verilmesi ve dört kenarı boyunca dolaşması, belli noktalardan da pis su kanalına akıtılması tipine örnek de Metropolis *Latrinası*'dır¹⁹.

Havalandırma, tuvalet yapılarının çözüm isteyen en önemli sorundur ve suni olarak çözüm üretmenin mümkün olmadığı antik dönemlerde, *latrina* yapılarında bu sorun, çatısının kapalı olduğu durumlarda çok sayıda pencere ile çözülmeye çalışılmış, ya da kısmi çatılı çözümler üretilmiş olmalıdır.

⁹ Antoniou *et al.* 2016, 16-18.

¹⁰ Lewis - Short 1891, 1041.

¹¹ Gülbay 2003, XVI.

¹² Erdemir 2010, 109.

¹³ Waslander 1994, 14.

¹⁴ Waslander 1994, 14.

¹⁵ Neudecker 1994, 41.

¹⁶ Gülbay 2003, 6.

¹⁷ Neudecker 1994, 41.

¹⁸ Neudecker 1994, 42.

¹⁹ Gülbay 2003, 10-11.

1. Phaselis Latrinasının Kentin Yerleşim Arkeolojisi Özelinde Değerlendirilmesi

Lykia ve Pamphylia sınırındaki bir yerleşim olan Phaselis'te bulunan *latrina*, kuzey liman ile güney limanı birbirine bağlayan ana caddenin, doğu ve batısında konumlanmış agora, tiyatro, hamam ve dükkan yapıları gibi kamu yapılarının yoğun olarak bulunduğu merkezde, ana caddenin doğu kenarında, küçük hamam yapısının kuzeyindedir²⁰ (Fig. 1). Yapı, güneyinde küçük hamam, batısında büyük hamam, doğusunda üzerindeki toprak dolayısı ile tam olarak tanımlanamayan dolgu bölüm ve tiyatro binasının sahne arkası ile kuzeyindeki dükkan yapıları ile çevrelenmektedir²¹ (Fig. 2).

Fig. 1. Phaselis Yerleşim ve Kent Planı²²

Fig. 2. Phaselis Küçük Hamam ve Latrina

Latrina yapısına giriş-çıkış, önlerindeki merdiven basamaklarından ve düzgün kesimli taş yapısından dolayı kapı olduğunu düşündüğümüz, yapının kuzey ve güney duvarlarındaki kapı boşluklarından yapılmaktaydı. Bu durumu, hem yapı içindeki mozaik kaplı döşemenin ortalama kotunun +5,06 m, kuzey kapısının önündeki caddenin kotunun +3,70 m, güney kapısının önündeki ara yolun kotunun da +5,60 m olması ve bu kot ölçümlerine göre de yapıya giriş-çıkışın, kuzey kapısından iki basamakla çıkılarak, güney kapısından da iki basamakla inilerek yapılması da desteklemektedir²³ (Fig. 3-4).

Doğu bölümündeki sınırı, çökmeden dolayı net olarak ölçülememekle birlikte, bina köşelerinin ayakta olması, yapının 15,41 x 9,73 m'lik dış ölçüleri ile yaklaşık 150 m²'lik bir alana sahip olduğunu tespit etmemize olanak sağlamaktadır²⁴ (Fig. 5-6).

Latrina yapısının duvar malzemesi, düzgün büyük boyutlu traverten breşi bloklar ve onların kırıklarıdır. Döşeme için ise, öncelikle serpantin, limra ve olası gabro malzemeler büyük parçalar halinde temeli oluşturmak için serilmiş, daha sonra kireçtaşı, limra ve breş malzemeleri küçük parçalar halinde mozaik oluşturacak şekilde döşenmiştir. Hem duvar hem de döşeme malzemelerinde fiziksel, kimyasal ve biyolojik bozulmalar görülmektedir²⁵.

²⁰ Öner 2019, 85.

²¹ Öner 2019, 131; ayrıca bk. Arslan – Tüner Önen 2019, 61 vdd.

²² Phaselis Kazı Arşivi.

²³ Öner 2019, 131.

²⁴ Öner 2019, 142.

²⁵ Öner 2018, 357; 2019, 142.

Fig. 3. Latrina Kuzey ve Güney Giriş Basamakları

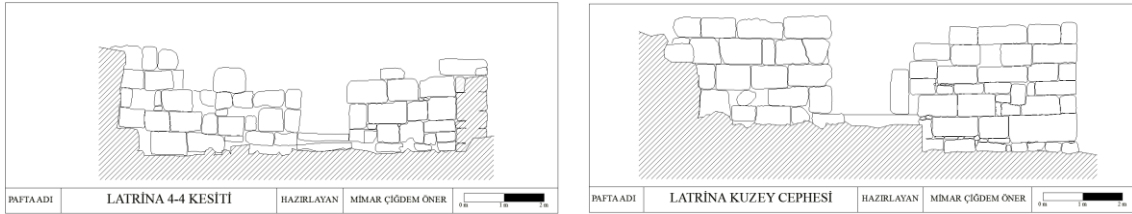

Fig. 4. Latrina 4-4 Kesiti ve Kuzey Cephesi

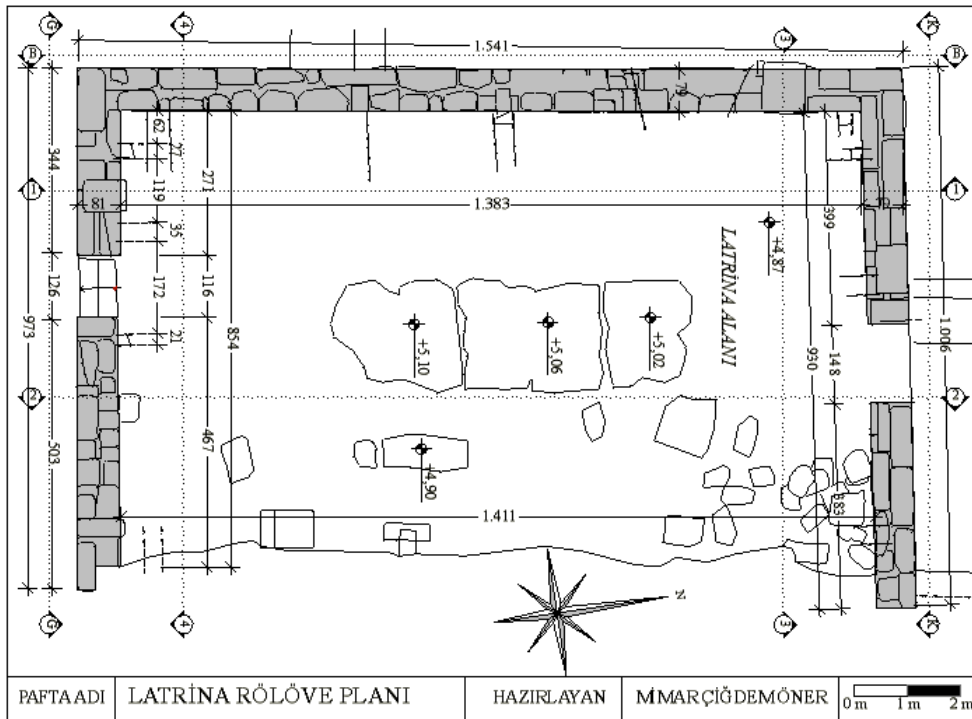
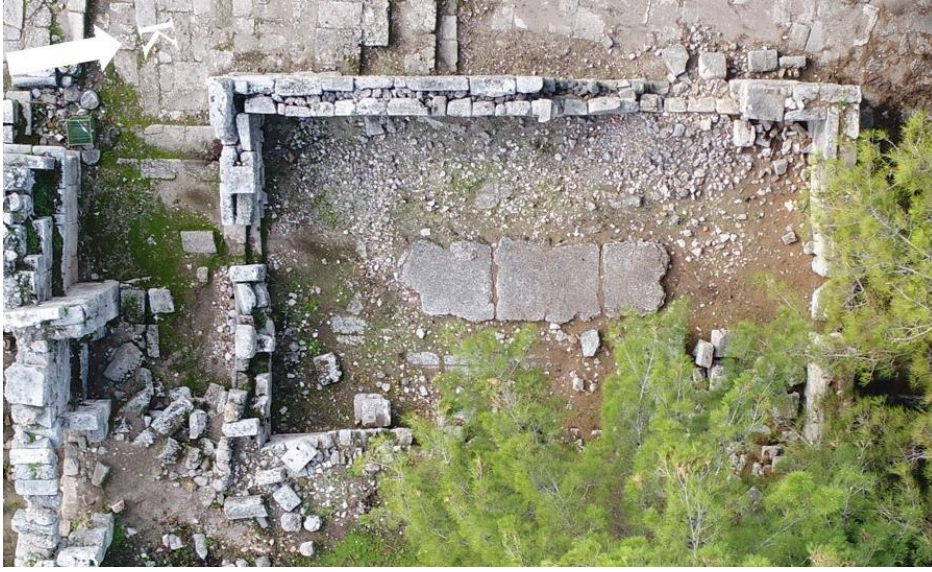
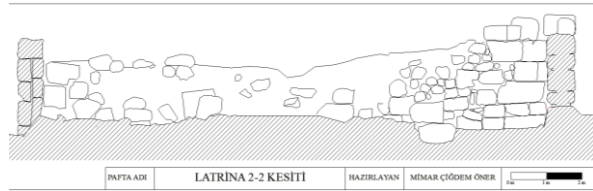

Fig. 5. Latrina Rölöve Planı

Fig. 6. *Latrina*nın Havadan GörünüşüFig. 7. *Latrina* Doğu Duvarı ve 2-2 Kesiti

Yapının genelinde duvar kalınlıkları 0,80 m'dir. Yapının doğu duvarının çoğu bölümünün tiyatrodan gelen dolgunun baskısı ile mekanın içine yıkılmasına karşın, güneydoğu köşesindeki kısmen ayakta olan 2,00 m'lik bölümünden bu duvar kalınlığının da 0,80 m olduğu tesbit edilebilmektedir²⁶ (Fig. 7). Duvarların iç ve dış yüzlerinde düzgün kesilmiş taşlarla, iç kısımları da moloz taş kullanılarak imal edilmiştir. Yapının dış duvarlarında bazı taşlarda bosaj bulunmaktadır²⁷ (Fig. 8-9).

*Latrina*nın temiz ve pis su tesisatı ile ilgili olarak mevcut duvar ve döşeme yapısından detaylı veri elde edilememektedir. Çünkü yapı içinde, özellikle doğu duvarının olduğu bölümde, toprak dolgu mevcuttur. Bu dolgu bölümü tesisat alt yapısının üzerini örtmektedir. Ancak, toprak dolgu ve ona bağlı olan yıkıntı bölümü kaldırılırsa, hem temiz su pis su tesisatının işleyiş şemasına, hem de oturma bölümleri altındaki pis su tesisat kanalına ulaşmak mümkün olabilecektir²⁸.

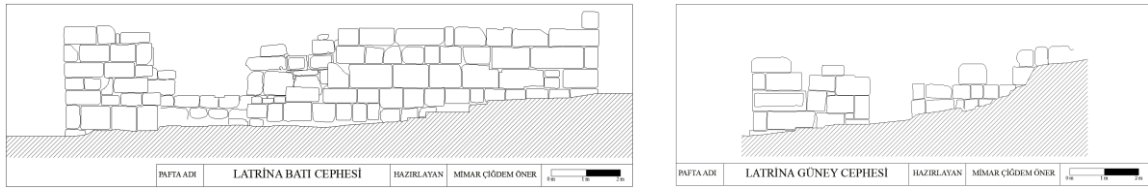
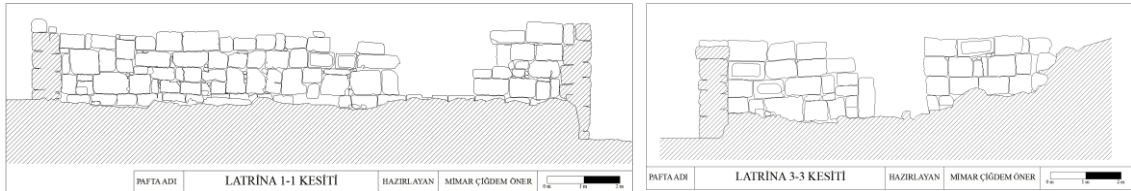
Latrina yapısında, bu yapının U tipi bir *latrina* olduğunun ipuçlarına ulaşmamızı sağlayan, oturma plakalarının altlığını oluşturan ve duvar imalatı ile birlikte imal edilmiş olan taş konsollar *in situ* olarak bulunmaktadır. Yaklaşık +5,00 m kotundaki bu konsolların, kapı boşlukları hariç tüm duvarlarda izleri rahatlıkla görülebilmektedir. Konsolların ne kadar sıklıkla yerleştirildiği net olarak söylenemese de, mevcut konsol bulgularından köşelerdeki ara mesafenin diğerlerine göre daha az olduğu söylenebilir. Şu ana kadar yapılan kazı çalışmalarında *latrina* yapısının oturma plakaları ile ilgili herhangi bir bulguya rastlanmamış olması bu plakaların ahşap olma ihtimalini güçlendirmektedir²⁹ (Fig. 10-11).

²⁶ Öner 2019, 142.

²⁷ Öner 2019, 142.

²⁸ Öner 2019, 143.

²⁹ Öner 2019, 143.

Fig. 8. *Latrina* Duvar İmalatlarıFig. 9. *Latrina* Batı ve Güney CephesiFig. 10. *Latrina* Oturma Plakalarının Montaj KonsollarıFig. 11. *Latrina* 1-1 ve 3-3 KesitiFig. 12. Mozaik Bölümünde Kullanılan Taşlar³⁰

Latrinanın 3 parçaya ayrılmış, toplamda 6,81 x 1,79 m'lik orta bölümü döşemesi kısmen de olsa günümüze kadar ulaşmıştır. Döşemenin orta bölümü, serbest boyut ve formda mozaik kaplıdır. Ana döşeme plağının oturma plakaları önündeki olası temiz su kanalının bulunduğu bölümler,

³⁰ Öner 2018, 358, Fig. 15-16.

yaşanan depremlerde çökmüş ve özellikle doğu duvarının önü moloz altında kalmıştır³¹. Mozaik döşemede yapılan incelemede, orta bölümün malzemesinin, breş ve limra, kenar bölümlerindeki bordürlerin malzemesinin ise, bu malzemelere ek olarak, tuğla ve serpantin parçaları olduğu tesbit edilmiştir³² (Fig. 12).

Yapının temiz ve pis su tesisatı ile ilgili elimizde yeterli veri bulunmamaktadır. Ancak, pis su çıkışının, hem eğimin yönünden hem de ana caddedeki mevcut pis su kanalından dolayı yapının kuzeyinden olduğunu söylemek mümkündür. *Latrina* yapısının temizlik ve kazı çalışmalarının yapılması ile belirsiz olan pek çok nokta netliğe kavuşacaktır³³. Ayrıca bu sistem ana cadde boyunca dizilen dükkanların yer aldığı revağın altından da geçiyor olabilir. Söz konusu hipotezlerin doğru olup olmadığı ileride bu alanlarda yapılacak olan kazılar sonucu ortaya çıkacaktır.

2. Tarihleme

Latrina yapısının ne zaman yapıldığı konusunda elimizdeki bilgiler yetersizdir. Ancak, aynı merkezi paylaştığı yapılardan olan, imparator Hadrianus'un ikinci doğu seyahati olan MS II. yüzyıla tarihlenen ve Phaselisli Tyndaris tarafından kendisine ithaf edilen Tetragonal Agora'da bulunan yazıttan (Nr. 15)³⁴ dolayı, *latrina* yapısının da, genel olarak kent içindeki inşaa faaliyetlerinin yoğun olduğu MS II-III. yüzyıllar arasında yapılmış olma olasılığı yüksektir³⁵. Fakat Güney Liman'dan kuzey limana uzanan ana caddedeki düz aksını kesintiye uğratan konumundan dolayı *latrina* yapısının, aynı caddeyi paylaştığı diğer yapılardan daha sonraki zamana ait olduğu³⁶ ve yapının duvarlarındaki tamirat – tadilat izlerinden, pis su - temiz su kanallarındaki çökmelerden bölgede meydana gelen depremlerde zarar gördüğü söylenebilir³⁷.

İlk yapımında büyük ebatlı traverten breşlerinin birbirine geçmeli olarak monte edildiği *latrina* yapısının duvarlarında, depremler sonrasındaki dönemlerde küçük boyutlu moloz yapı taşları kullanılmıştır. Bazı duvarlarda ise özellikle batı cephesinde net bir şekilde gözlemlendiği üzere bazı yapı taşlarının üzerlerinde tesisat boşlukları bulunması, devşirme malzemeler kullanıldığını da göstermektedir³⁸ (Fig. 13).

Latrinanın güney batı köşesindeki duvar, yapı taşlarının boyutları, kesimlerinin düzgünlüğü ve bosajlı yüzeylerinden dolayı ilk yapım zamanına ait olmalıdır. Hamam yapısı ile *latrina* yapısı arasındaki merdivenin imalat şeklinden, bina imalatları sonrası yapıldığı açıktır. Batı duvarı incelendiğinde de ilk yapımdaki düzgün taş dizilimi, sonraki dönemlerde yapılan tamiratlarla gelişigüzel bir hal almıştır. Yapı ile ilgili olarak elimizdeki veriler yetersiz olduğundan, çatısı ve pencere durumu hakkında bir şey söylemek şu an için mümkün değildir. Bu sebeplerden dolayı da restitüsyon projesinde alternatifli öneriler sunulmuştur³⁹ (Fig. 14).

³¹ Öner 2019, 143.

³² Öner 2018, 358; 2019, 143-144.

³³ Öner 2019, 144.

³⁴ Tüner Önen 2008, 317, Nr. 15: "Marcus tarafından evlat edinilen Gnaius Licinius oğlu Diotemos Rufinus'un kızı Tyndaris bu Tetragonal Agora'yı, rahmetli Traianus Parthicus'un oğlu, rahmetli Nerva'nın torunu, İmparator Caesar Traianus Hadrianus Augustus, pontifex maximus, 15. kez tribunica potestas, 3 kez consul olan, vatanın babası Olympios, tüm evrenin, vatanın ve Phaselisli kentinin kurtarıcısına itahafen, inşa ettirdi".

³⁵ Tüner Önen 2008, 176.

³⁶ Öner 2019, 147.

³⁷ Öner 2019, 146.

³⁸ Öner 2019, 146.

³⁹ Öner 2019, 147.

Fig. 13. *Latrina* Duvar İmalatlarıFig. 14. *Latrina* Taş Duvar İmalatları

3. Phaselis *Latrinası*nın 3 Boyutlu Restitüsyon Önerisi

Latrina yapısının restitüsyon projesi hazırlanırken, bina renkleri, çatı ve pencere mimarisi ile ilgili olarak eldeki verilerin yetersizliğinden, öneri proje alternatifli olarak sunulmuştur. Lykia Bölgesi'ndeki *latrina* yapı örneklerinin azlığı dolayısıyla, Ionia Bölgesi'ndeki Ephesos, Metropolis, Lydia Bölgesi'ndeki Sardeis, Magnesia, Pamphylia Bölgesi'ndeki Perge *latrinaları*, plan tipleri, yapılış tarihleri, temiz ve pis su sistemleri, mimari elemanları, *latrina* yapısının restitüsyon projesinin daha gerçekçi olabilmesi adına incelenerek bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Renk seçimleri, kısmen günümüze ulaşan diğer yapıların dış cephelerindeki renk örnekleri dikkate alınarak hazırlanmıştır ve hipotetiktir (Fig. 15-17).

*Latrinarın*ın zemin döşemesindeki mozaik bordürün rölövesi alınarak *latrina* restitüsyonuna işlenmiştir. Tüm *Latrina* yapısında olduğu gibi, *latrina* zemininin temizlenerek mozaik bordürünün ortaya çıkartılması, mozaik bordürünün zemin döşemesindeki döşeme şeklini daha net görmemizi sağlayacaktır⁴⁰ (Fig. 18).

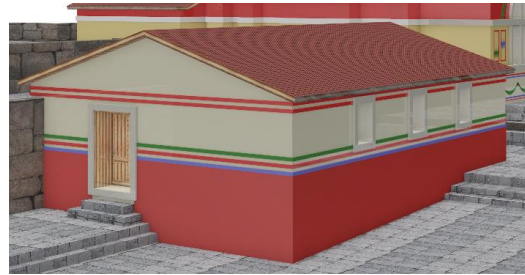

Fig. 15. Kuzeybatı Perspektifi Renk Alternatifleri

⁴⁰ Öner 2019, 161.

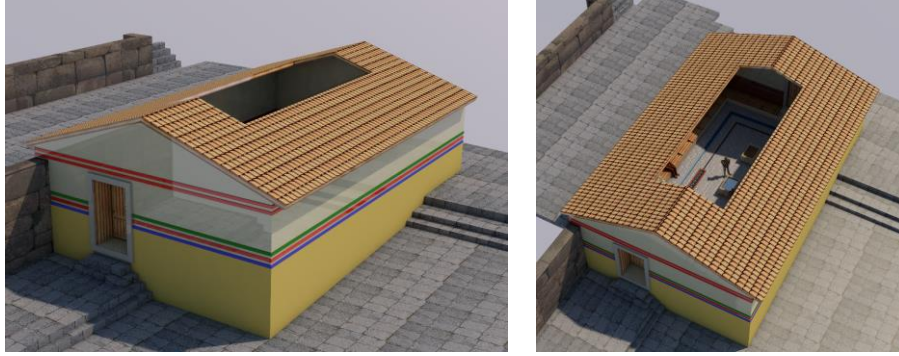
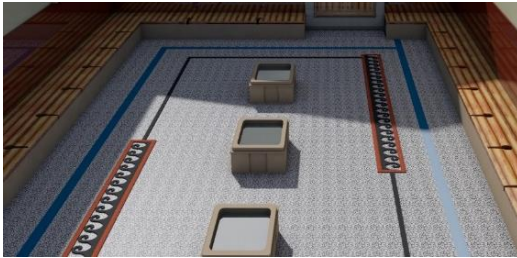
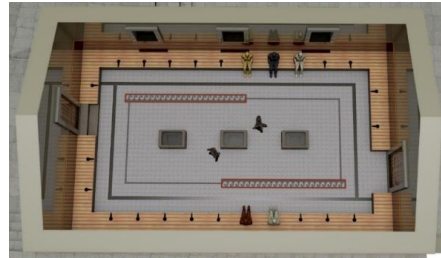

Fig. 16. Kuzeybatı Perspektif Çatı Alternatifi

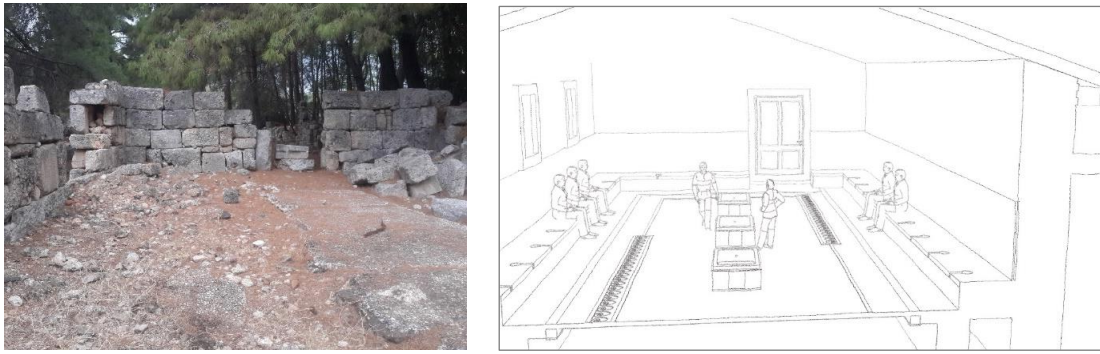

Fig. 17. Güneybatıdan Görünüşü

Fig. 18. *Latrina* Mozaïği Mevcut Durumu ve Öneri Restitüsyon DetayıFig. 19. *Latrina* Restitüsyon Önerisi DetayıFig. 20. *Latrina* Restitüsyon Önerisinin İç Mekanına Havadan Bakış

*Latrina*ya ait oturma bölümleri hususunda da, yine veri yetersizliğinden dolayı diğer *latrina* örnekleri incelenerek bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. U forma sahip bir *latrina* olduğundan duvarlarında el yıkama için bir musluk olma olasılığı düşüktür ve bu sorun pek çok diğer *latrina*da da olduğu gibi orta bölüme konan su hazneleri ile çözülmüş olma ihtimali yüksektir⁴¹ (Fig. 19-22).

⁴¹ Öner 2019, 161.

Fig. 21. *Latrina* Güney Yönü Mevcut Durumu ve Restitüsyon ÖnerisiFig. 22. *Latrina* Kuzey Yönü Mevcut Durumu ve Restitüsyon Önerisi

4. Değerlendirme ve Sonuç

Yerleşik ve toplu yaşama geçen insanoğlunun, o güne değin pek çoğuna doğada çözüm ürettiği ihtiyaçları çeşitlenmiş; özellikle tuvalet ihtiyacı, temizlik ve hijyen açısından yaşam kalitesini olumsuz etkilemeye başlamış, önceleri bireysel çözümlerle daha sonraları da Roma Dönemi'nde *latrina* olarak adlandırılan umumi tuvaletlerin inşa edilmesi ile sosyal hayatın içine girmiştir⁴².

Phaselis *latrina* yapısı, liman kimliğini MÖ VII. yüzyıldan MS XI. yüzyıla kadar koruyan Phaselis yerleşim arkeolojisinde, 225 m'lik uzunluğa sahip olan ve Güney Liman'dan başlayıp Kuzey Liman'a değin süren ana cadde üzerinde, agora, tiyatro gibi sosyal yaşamın kurgulandığı şehrin merkezi diyebileceğimiz meydana konumlanmıştır. Komşu olduğu yapılardaki veriler de göz önünde bulundurulduğunda, bu yapıyı MS II-III. yüzyıllar arasına tarihlendirilebilir⁴³. *Latrina* yapısının ana caddenin aksında bir şaşmaya sebep olmasından dolayı, Phaselis Küçük Hamam yapısıyla yakın tarihlerde de olsa hamamdan daha sonraki bir tarihte yapıldığına işaret etmek-tedir. *Latrina* yapısının ilk yapım tarihinin ve muhtemel tamirat tarihlerinin net olarak verile-bilmesi için, jeokronolojik yaş tayini ve izotop jeokimyası yapılması önerilmektedir⁴⁴.

Kuzey ve güney kapılarından basamaklarla girilen Phaselis *latrina* yapısı, Miletos, Ephesos ve Sardeis yerleşimlerinde de olduğu gibi hamam yapısına bitişik ya da özellikle temiz su sirkülas-yonunun kolaylığı dolayısı ile Phaselis antik yerleşiminde de Küçük Hamam yapısının kuzeyine yerleşmiş, U tipi *latrina* tipine örnek teşkil edebilecek dikdörtgen formunda bir yapıdır. Yapının temiz suyunun hamamdan gelen bir hattan sağlandığını, pis suyun da şu anda çökmüş durumda

⁴² Öner 2019, 164.

⁴³ Öner 2019, 165.

⁴⁴ Öner 2019, 167.

olan duvar diplerindeki kanallardan ana caddedeki ana kanala bağlandığını söylemek mümkün olabilir, ancak yapı içindeki taşların kaldırılması ile daha somut veriler elde edilebilecektir⁴⁵.

Kentin genelinde hakim olan yapı taşı olan traverten breşi, *latrina* duvarlarına da hakimdir. Ancak zaman içinde ve bölge yaşanan depremlerden sonraki tamirat aşamalarında daha küçük ölçekli taşların, hatta devşirme malzemelerin de kullanıldığı gözlenmektedir⁴⁶.

BİBLİYOGRAFYA

Antik Kaynaklar

- Hes. (= Hesiodos, *Erga kai Hemera*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Hesiodos Eseri ve Kaynakları*. Çev. S. Eyuboğlu – A. Erhat. İstanbul (1977).
- Hdt. (= Herodotos, *Historiae*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Herodotos Tarihi*. Çev. Muntekim Ökmen. İstanbul (2006).

Modern Literatür

- Arslan – Tüner Önen 2019 M. Arslan – N. Tüner Önen, “Phaselis Antik Kenti’nde 2018 Yılında Gerçekleştirilen Yüzey Araştırmaları ve Kazı Çalışmaları “. *Phaselis V* (2019) 43-83. <http://dx.doi.org/10.18367/Pha.19003>
- Antoniou *et al.* 2016 G. P. Antoniou, G. De Feco, F. Fardin, A. Tamburrino, S. Khan, F. Tie, I. Reklaityte, E. Kanetaki, X. Y. Zeng, L. W. Mays, A. N. Angelikas “Evolution of Toilets Worldwide through the Millennia”. *MDPI Sustainability* 8/779 (2016) 1-55.
- Deighton 2000 H. J. Deighton, *Eski Atina Yaşantısında Bir Gün*. Çev. H. K. Ersoy, İstanbul 2000.
- Erdemir 2010 H. P. Erdemir, “Helen ve Roma Topluluklarında Tuvalet ve Temizlik”. *Acta Turcica, Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi* 2 (2010) 103-122.
- Gates 2015 C. Gates, “Antik Kentler, Antik Yakınoğu, Mısır, Yunan ve Roma’da Kentsel Yaşamın Arkeolojisi”. Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015.
- Gülbay 2003 O. Gülbay, *Eskiçağ’da Tuvalet Kültürü*. Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2003.
- Gülbay 2003 O. Gülbay, *Batı Anadolu ve Metropolis Hamam-Gynasium Örneğinde Latrinalar*. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir 2003.
- Horan 1997 L. J. Horan, *Tuvaletin Sosyal Tarihi*. Çev. G. C. Güven, İstanbul 1997.
- Lewis - Short 1891 C. T. Lewis - C. Short, *Harper’s Latin Dictionary*. Oxford 1891.
- Neudecker 1994 R. Neudecker, *Die Pracht Der Latrine*. München 1994.
- Öner 2018 F. Öner, “Phaselis Antik Kenti Küçük Hamam’ı ve Latrina’sında Kullanılan Yapıtaşları ve Bu Yapıtaşların Bozuşmaları”. *Phaselis IV* (2018) 351-360.
- Öner 2019 Ç. Öner, Doğu Akdeniz Liman Kentleri’nde Yıkınma ve Temizlik Mimarisine Örnek: Phaselis Küçük Hamam ve *Latrinası*. Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Antalya 2019.
- Rosen 2016 M. A. Rosen, “Evolution of Toilets Worldwide through the Millennia”. 2016, sustainability, MDPI, (2016).
- Tüner Önen 2008 N. T. Önen, *Phaselis Antik Kenti ve Teritoryumu*. Akdeniz Üniversitesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü Doktora Tezi. Antalya 2008.
- Valbelle, 1992 D. Valbelle, *Eski Mısır’da Yaşam*. Çev. C. Muhtaroglu, İstanbul 2016.
- Waslander 1994 C. T. Waslander, *Latrines*. Amsterdam 1994.

⁴⁵ Öner 2019, 165.

⁴⁶ Öner 2019, 165-166.